

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת משפטים, תשס"ד
מספר 536מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת שקלים – חידה ופתרונותיה

פרשת שקלים (שמ' ל: יא-טז) – הנקראת השבוע לקראת ר"ח אדר – מעוררת בעיה פרשנית קשה. וידבר ה' אל-משה לאמר: כי תשא את-ראש בני-ישראל לפקדיהם ונתנו איש **לכפר נפשו** לה' בפקד אתם ולא-יהיה בהם נגף בפקד אתם. זה יתנו כל-העבר על-הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה'. כל העבר על-הפקדים מבין עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'. העשיר לא-ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל לתת את-תרומת ה' **לכפר על-נפשתיכם**. ולקחת את-**כסף הפקדים** מאת בני ישראל ונתת אתו על-עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' **לכפר על-נפשתיכם**.

לפי צו התורה יש לבצע את המפקד באמצעות מחצית השקל שייתן כל איש **"לכפר נפשו"** (יב), ובהמשך שוב נאמר כי התרומה של מחצית השקל שייתן כל אחד באה **"לכפר על נפשתיכם"** (טו-טז), **"ולא יהיה בהם נגף בפקד אותם"**. ונשאלת השאלה: על איזה חטא יש לכפר בזמן מניין בני ישראל?

נציע כאן שלושה פתרונות מתוך הפרשנות היהודית לדורותיה, כולם מעוגנים בפשוטו של מקרא.

א. ידוע הסברו הקצר של רש"י לעניין (יב): **"ולא יהיה בהם נגף – שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם כמו שמצינו בימי דוד"**.

בניגוד לצירופי לשון כמו **"עין טובה"** (אבות ב, ט) ו**"עין יפה"** (תרומות ד, ג), הרי הביטוי **"עין הרע"** מלווה באסוציאציות לעולם הנסתר. ברם, פרשנים מאוחרים נתנו למונח **"עין הרע"** בהקשר למניין בני ישראל, כעין משמעות רציונלית. שד"ל כותב על אתר:

כשאדם מונה את כספו ואת זהבו, או כשהמלך מונה את אנשי צבאו, קרוב הדבר מאד שיהיה בוטח בעושרו וברבוי חייליו, ויתגאה בלבו ויאמר: בכחי ועוצם ידי עשיתי חיל או אעשה חיל, ואז יקרה על הרוב שיתהפך עליו הגלגל ותבואהו שואה לא ידע. ומזה נולדה בכל העמים אמונת העין הרע, ונראה שכבר התפשטה האמונה הזאת בישראל בדורות שקודם מתן תורה. והנה לא רצה ה' לבטל האמונה הזאת מכל וכל, יען יסודתה על אמונת ההשגחה, והיא מרחיקה את האדם מבטוח בכוחו והונו, וזהו עיקר כל התורה כולה. לפיכך מה עשה? צוה שימנו בעת ההיא, בתחילת היותם לגוי אחד, ושיתנו כופר בקע לגולגולת, וינתן הכסף ההוא על עבודת אהל מועד, לזכרון לפני ה' **לכפר על נפשתיכם**, באופן שמהיום ההוא והלאה יוכלו להמנות בלי שייראו מעין הרע, כי המשכן העשוי מכסף הכפורים הוא **יכפר עליהם**.

מ"ד קאסוטו מנסח את הדברים בדרך אחרת (פירוש על ספר שמות, עמ' 273):

כנראה משום שהיה המפקד נחשב מעין חטא של חוסר אמונה באלוקות ולפיכך מן הראוי היה ללוותו בטכס של כפרה וטהרה מן החטא... כלומר שעל ידי נתינת כופר זה יינצלו בני ישראל מן העונש שהיה יכול לחול עליהם מפני החטא שבעריכת המפקד.

מסתבר שהכפרה הנדרשת עקב המפקד היא משום החשש שמא כאשר אדם מונה את עצמתו, הוא עלול להיחלש באמונתו וכן בתחושת התלות שלו בסייעתא דשמיא.

ב. מדרשים רבים קושרים את המפקד עם חטא העגל. בפתיחתא מרשימה על הפסוק "כי א-להים שפט – זה ישפיל וזה ירים" (תה' עה:ח) פותר רבי יונה את הכתוב, תוך הדגשת המילה "זה", בהדגמה מעניינת פרשתנו: "בלשון זה הוגבהו, ובלשון זה הושפלו; בלשון זה הושפלו 'כי זה משה האיש' (שם' לב:א), ובלשון זה הוגבהו, 'זה יתנו'" (שם' ל:יג).
לפי מדרש זה פרשת המפקד בשקלים מהווה כעין התרוממות רוח כנגד הנפילה של עם ישראל במעשה העגל. ואכן לשון הכתובים עם סיום פרשת העגל מחזקת פירוש זה (שם' לב:לא-לה):

ויהי ממחרת ויאמר משה אל-העם אתם חטאתם חטאה גדלה ועתה אעלה אל-ה' אולי **אכפרה בעד חטאתכם**. וישב משה אל-ה' ויאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדלה ויעשו להם אלהי זהב. ועתה **אם-תשא חטאתם** ואם-אין מחני נא מספרך אשר כתבת. ויאמר ה' אל-משה מי אשר **חטא-לי** אֶמְחֶנּוּ מספרי. ועתה לך נחה את העם אל אשר-דברתי לך. הנה מלאכי ילך לפניך **וביום פִּקְדֵי ופקדתי** עליהם **חטאתם**. ויגֹף ה' את-העם על אשר עשו את-העגל אשר עשה אהרן.
על מעשה העגל קיבל עם ישראל עונש-על-תנאי העלול לצאת לפועל ביום המפקד - "וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם" (לד). יש בשעת המפקד סכנה לחזרה מסוימת על חטא העגל – ההסתמכות על כוח נראה ומוחשי, בניגוד לאמונה באלוקים הנסתר והמופשט. כל מילות המפתח של פרשת שקלים מופיעות בקטע זה ("אכפרה", "אם תשא", "וביום פקדי ופקדתי" ו"יגֹף") והכתובים מבליטים היטב את המילה **חטא**, החסרה בפרשת שקלים המדברת על הצורך בכפרה. הפיוטים, הממשיכים לרוב את רעיונות המדרש, חוזרים בהרחבה לקשר בין המפקד ב'פ' שקלים ובין חטא העגל. כך, למשל, בקרובה לשבת שקלים "אז מאז זמות בכל פעל", נאמר: "העל המירו כבוד רע ובעל, וזה ללא זה פצחו במעל, זוכחו בחרון אף לנגף וגעל, חל בעדם חבר והצרי תעל, טורח משאם הוגד לו שאת... לנטלם לנשאם ב'כי תשא את'".
ג. בנו יעקב (1862 - 1945), בפירושו לספר שמות, מקשר את פ' שקלים עם סדרי המלחמה המתוארים בס' במדבר (עמ' 831 - 832):¹

'כופר נפשו לה' – ביטוי זה מופיע בתורה עוד פעמיים. בשמות כא:ל הוא מציין את דמי הכפרה לאדם שגרם למותו של חברו, ואעפ"כ החיים לא נלקחים ממנו (הכוונה לאדם ששורו הרג את הנפש אחרי שהועד, ועל כן יש לו אחריות למות חברו), ובבמדבר לה:לא-לב לרוצח בכוונה תחילה, שממנו אסור לקחת דמי כפרה.
הלוחם הוא כמובן מסוים רוצח, או לפחות הורג נפש ששפך דם. ועל כן הוא בעצם בן מוות ואם הוא נשאר בחיים - עליו לשלם כופר נפש, כי לפני ה' כל נפש אדם היא בעלת ערך ודורשת כפרה.

בדבריו קובע בנו יעקב שההורג במלחמה אמנם פטור מעונש, אך עליו להיות זהיר במלחמותיו ולדאוג לכופר נפשו לקראת מעשי ההרג, אף אם הם נעשים בעל כורחו.
גם לפירושו של בנו יעקב יש סמוכים חזקים בכתובים המתייחסים לסיום המלחמה במדיין בימי משה, שכל מילות המפתח של פרשת שקלים מופיעות בהם (במ' לא:מז-נד):

ויקח משה **ממחצת** בני ישראל... ויקרבו אל משה **הפקדים**... ויאמרו אל משה עבדיך **נשאו את ראש אנשי המלחמה** אשר בידנו ולא **נפקד** ממנו **איש**... **לכפר על נפשתינו לפני ה'... זכרון לבני ישראל לפני ה'.**

סיכום:

לשאלתנו מהו החטא שהמתפקדים חייבים לכפר עליו בזמן המניין הצגנו שלושה פתרונות: אחד על ההווה (עין הרע), אחד על העבר (חטא העגל) ואחד על העתיד (הרג במלחמה). כל הפתרונות מעוגנים היטב בפשט המקרא של לשון הכתוב ובהקשרו הרחב, ונראה ש"אלו ואלו דברי אלוקים חיים" (עירובין יג, ע"ב ומקבילות).

ד"ר גבריאל ח' כהן
המחלקה לתנ"ך

¹ פירושו של בנו יעקב שנכתב בגרמנית בשנים 1935-1940 יצא לאור רק לאחרונה: Benno Jacob, *Das Buch*